

Chrzanowski, Tomasz

"Der Schulkrieg 1870-1901. Der Humanismus-Realismus-Streit im höheren Schulwesen Preußens am Ende des 19. Jahrhunderts - Eine Einführung", Tomáš Vanča, Berlin 2006 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 4, 537-539

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomáš Vanča, *Der Schulkrieg 1870–1901. Der Humanismus–Realismus–Streit im höheren Schulwesen Preußens am Ende des 19. Jahrhunderts – Eine Einführung*, Wissenschaftlicher Verlag, Berlin 2006, ss. 121.

Problematyka rozwoju szkolnictwa średniego w XIX-wiecznych Prusach z jednej strony od wielu dekad cieszy się zainteresowaniem historyków i badaczy dziejów oświaty i doczekała się wielu znaczących opracowań, z drugiej strony z całą pewnością trudno uznać stan badań dotyczący tego zagadnienia za wystarczający. Omawiając kierunki rozwoju poszczególnych typów szkół średnich, wskazywano wielokrotnie na takie ich determinanty, jak przeobrażenia ustrojowe, polityczne i społeczne w państwie pruskim (niemieckim) w XIX w. Szkolnictwo realne w tych rozważaniach pozostawało jednak w dominującej części przypadków w tle gimnazjum humanistycznego, któremu poświęcono znacznie więcej uwagi. Tę dysproporcję zauważył również autor omawianej pracy, który za cel badań wyznaczył sobie przedstawienie spójnego obrazu tytułowej „wojny szkolnej”. *Der Schulkrieg 1870–1901* Tomáša Vančy porusza bowiem niezwykle interesujący etap rozwoju obu głównych nurtów pruskiego szkolnictwa średniego w XIX w., humanistycznego i realnego, przypadający na okres od powstania II Rzeszy Niemieckiej do wprowadzenia równouprawnienia wszystkich trzech głównych typów szkół średnich w XIX w. Praca Vančy pretenduje jednocześnie do miana wprowadzenia do tej tematyki.

Autor zaznacza we wstępie, że „wojnę szkolną” ujmuje jako proces społeczny, stawiając go obok takich palących dla ówczesnej opinii publicznej kwestii, jak żydowska, kolonialna czy kobieca, a rozumiejąc pod tytułowym terminem walkę szkół realnych o przełamanie gimnazjalnego monopolu w szeregu przywilejów, zwłaszcza w zakresie dostępu absolwentów do wszystkich kierunków studiów uniwersyteckich. Autor ogranicza się w swych rozważaniach do terytorium Prus, uznając model szkolny tego państwa za wzorcowy dla pozostałych państw niemieckich.

W pracy zastosowano układ chronologiczny, składa się ona z dwóch zasadniczych części: uwag stanowiących wprowadzenie do głównych rozważań (*Bildungshistorische Entwicklungslinien bis 1870*) i obszernego, drugiego rozdziału (*Der „Schulkrieg” 1870–1901*). Rozdział pierwszy autor rozpoczyna od omówienia reform oświatowych czasów Humboldta. Wskazuje, że zwycięstwo koncepcji tego reformatora i triumf neohumanistycznego gimnazjum wynikały m.in. z kulturowego zjawiska, jakim było w okresie walki z napoleońską Francją odrzucenie romańskich wzorców kulturowych i tezy o ich związkach z kulturą rzymską. Vanča przytacza również poglądy innych badaczy o wyznaczeniu przez państwo ujednoczonego modelu szkoły zadania integrującego poszczególne prowincje Prus.

W pierwszym rozdziale autor poświęcił dużo uwagi najważniejszym regulacjom prawnym odnoszącym się do szkolnictwa średniego (regulamin egzaminacyjny z 1812 r., pierwszy program nauczania dla gimnazjów, projekt ustawy szkolnej Johanna Söverna i jego porażka w starciu ze wzrastającymi na siłę czynnikami reakcyjnymi) czy powstaniu i zakresie kompetencyjnym instytucji nadzorujących średnią oświatę (Kulturministerium, prowincjonalne kolegia szkolne). Te regulacje prawne Vanča konfrontuje z przemianami społeczno-politycznymi w Prusach, zaznaczając, że wprowadzane innowacje zapoczątkowały proces odchodzenia od koncepcji oświatowych Humboldta i jego wyobrażeń o neohumanistycznym kształceniu. Po 1850 r. czynniki konserwatywne w oświacie ujawniły się poprzez eksponowanie znaczenia religii w kształceniu gimnazjalnym. Ukształtowany system szkolnictwa elementarnego i gimnazjalnego nie odpowiadał do końca realiom społecznym, toteż do 1859 r. funkcjonował szczebel pośredni – realny – nie w pełni usystematyzowany przez państwo pruskie. Innym istotnym powodem tego stanu rzeczy były zbyt wy-

sokie dla części pruskiego społeczeństwa koszty nauki gimnazjalnej. Założycielami szkół realnych były przede wszystkim miasta. Autor pracy opisuje sięgające XVIII w. początki szkolnictwa realnego w Prusach. W latach trzydziestych następnego stulecia pojawiły się wystąpienia, w których stwierdzano, że gimnazja nie odzwierciedlają potrzeb edukacyjnych mieszczaństwa. Wkrótce sformułowano postulat stworzenia szkoły odpowiadającej o wiele bardziej społecznym uwarunkowaniom niż gimnazjum humanistyczne. Szkolnictwo realne znalazło się jednak w obrębie zainteresowania władz pruskich, głównie z powodu znaczenia gospodarczego mieszczań, dopiero na początku lat trzydziestych. Instrukcja dotycząca egzaminów końcowych w wyższych szkołach obywatelskich i szkołach realnych z 1832 r. była pierwszym aktem prawnym, poprzez który rozciągano nadzór państwowy nad tego typu szkolnictwem. Ze względu na rangę łaciny w życiu publicznym i renomę, którą cieszyła się w społeczeństwie, szkoły realne bardzo często adaptowały ją do swych programów nauczania, które z kolei ewoluowały z biegiem lat w kierunku ogólnokształcącym. Po Wiośnie Ludów, kiedy władze upatrywały w szkołach realnych jeden z bastionów liberalnego mieszczaństwa, do ich ocalenia i zreformowania przyczyniła się postawa jednego z urzędników ministerstwa oświaty, Ludwiga Wiese. W październiku 1859 r. ukazały się, głównie z jego inicjatywy, program nauczania i porządek egzaminacyjny dla szkół realnych I i II klasy oraz wyższych szkół obywatelskich. Wprowadzony przez Wieseego podział szkolnictwa średniego utrzymywał się przez ponad dwie dekady.

Istotą konfliktu pomiędzy szkołami realnymi i humanistycznymi pozostawała przez całą drugą połowę stulecia kwestia uprawnień. Analiza tego zagadnienia stanowi główny wątek pracy Vančy, ukazujący chociażby silną współzależność pomiędzy kondycją gimnazjum, wynikającą z jego pozycji monopolistycznej, a formowaniem się pruskiej biurokracji w pierwszej połowie stulecia. Autor dzieli istniejące w Prusach przywileje wynikające z ukończenia danego etapu nauki gimnazjalnej lub realnej na uprawnienia niższego i wyższego stopnia. Szkoły realne szybko stały się dysponentami niższych przywilejów, Autor ukazuje natomiast w prawidłowy sposób, że główną osią sporu do 1901 r. były te wyższe kompetencje, czyli głównie brak możliwości podejmowania studiów wyższych na wszystkich kierunkach przez absolwentów szkół realnych.

Tematyka równouprawnienia wszystkich szkół średnich dominuje również w drugim rozdziale pracy. Jednym z pierwszych wątków, na który autor zwraca w nim uwagę, jest kwestia stosunku partii politycznych do poszczególnych typów szkół. Vanča udowadnia, że partie polityczne nie potrafiły uzgodnić w swych szeregach jednolitego stanowiska w sprawie zrównoważenia rang poszczególnych typów szkół.

Szkoły realne jednak nie ustawały w swych dążeniach. Na tle rozwoju tego typu szkół po reformie 1859 r. autor omawia tzw. petycję poznańską z 1867 r. Włodarze miasta w swej prośbie zwracali się o dopuszczenie absolwentów szkół realnych do studiów prawniczych i medycznych. Wnioski tego typu władze berlińskie konsekwentnie odrzucały, petycje wywołały jednak dyskusję wśród władz oświatowych i środowisk uniwersyteckich, której efektem było dopuszczenie absolwentów szkół realnych do studiów filozoficznych (1870). Ten wyłom w gimnazjalnym monopolu wywołał kolejną falę dyskusji, która trwała do końca stulecia. Jako zwolennika gimnazjalnej przewagi w zakresie przywilejów, Vanča przytacza postać Oskara Jägera, wskazując, że obok trwania przy idei monopolu gimnazjum istotną rolę odgrywała w poglądach tego publicysty troska o kondycję pruskiej elity społecznej, której odpowiednią jakość kształcenia miało zapewniać tylko gimnazjum. Jäger był też apologetą łaciny, stanowiącej dla niego fundament wszelkiej działalności naukowej, nie dający się zastąpić innym przedmiotem nauczania. Autor analizuje również poglądy innego, tym razem sceptycznego wobec monopolu gimnazjum, polemisty, jakim był Friedrich Schmeding.

Lata siedemdziesiąte przyniosły nową falę petycji w sprawie równouprawnienia szkół realnych. Jak dostrzega Vanča, dominowali w tych inicjatywach przedstawiciele uprzemysłowionych prowincji. Środowisko nauczycieli realnych było jednak niejedolite w swych postawach i poglądach, co wpłynęło na przebieg konferencji szkolnej z 1873 r. Dopiero po tym wydarzeniu zaczęły powstawać organizacje związkowe poszczególnych grup nauczycieli (pierwszy związek realny powstał w 1875 r.).

Kolejnym dowodem na to, że szkoła przeżywała wspólnie ze społeczeństwem procesy modernizacyjne zachodzące w Prusach było wykształcenie się szkół przemysłowych, które – podobnie jak szkoły realne – rozwijały się w kierunku ogólnokształcącym. Ich rozwój (a w programie nauczania nie uwzględniały one w ogóle łaciny) był zagrożeniem zarówno dla gimnazjum humanistycznego, jak i szkół realnych z łaciną. Sytuację zdawały się porządkować programy nauczania z 1882 r., które dotychczasowym szkołom realnym I klasy nadawały miano gimnazjum realnego. Vanča wskazuje na zbliżenie programu nauki tego typu szkoły z programem gimnazjum humanistycznego. W 1882 r. absolwenci gimnazjum realnego nie uzyskali jednak szerszego dostępu do studiów uniwersyteckich, usankcjonowano wówczas nurt bez łaciny w postaci wyższej szkoły realnej (Oberrealschule).

Vanča porusza również problem tzw. przepelnienia uczelni, jako jeden z elementów sporu o przywileje. Palącym problemem społecznym w Prusach stała się po powstaniu cesarstwa „nadprodukcja” absolwentów szkół wyższych, okres oczekiwania na posadę po ukończeniu nauki bardzo się wydłużał. Autor zaznacza także, że w końcu XIX w. problemem, z jakim musiało się zmierzyć gimnazjum humanistyczne była relacja jego programu nauczania do przechodzących ewolucję postaw nacjonalistycznych. Tendencje te zbiegły się z wstąpieniem na tron Wilhelma II. Kolejna konferencja szkolna (z 1890 r.) odbywała się już pod dyktando przekonań tego monarchy. W jej postanowieniach wzmocniono pozycję historii prusko-brandenburskiej i języka niemieckiego w programie nauki gimnazjalnej, ale i postanowiono (po myśli cesarza) o formalnej likwidacji gimnazjów realnych (tej dyrektywy nigdy jednak nie zrealizowano, choć nastąpił znaczny spadek liczby gimnazjów realnych i rozwoju wyższych szkół realnych).

Postawa cesarza doprowadziła do zwołania kolejnej konferencji szkolnej w 1900 r. Przełomem poprzedzającym jej obrady było nowe stanowisko gimnazjum humanistycznego, potwierdzające dopuszczenie absolwentów wszystkich szkół średnich do studiów uniwersyteckich. Gimnazjum humanistyczne – jak dowodzi autor – w zamian za zachowanie swej odrębności zgodziło się na rezygnację z monopolu przywilejów. Konferencja uchwaliła takie stanowisko, odtąd wszystkie wydziały (prócz teologii) stały otworem dla absolwentów wszystkich szkół średnich. Vanča w uwagach końcowych zaznacza, że skutkiem równouprawnienia szkół w kolejnych dekadach było wzmocnienie pozycji szkół realnych kosztem gimnazjum humanistycznego.

Der „Schulkrieg” 1870–1901 to poprawna monografia dotycząca procesu rozwoju szkolnictwa średniego w Prusach drugiej połowy XIX w., imponująca ilością poruszonych wątków. Autor kompetentnie i w odpowiednich proporcjach naświetla poszczególne tematy omawianego zagadnienia, wskazuje w swej książce, że rozwój szkolnictwa średniego był w Prusach zjawiskiem złożonym, na które miały wpływ czynniki polityczne, kulturowe, społeczne i gospodarcze.

Tomasz Chrzanowski